

Aleš Žagar

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

Standardna interpretacija Wittgensteinovega pojma filozofije*

Članek razvije Wittgensteinov pojem filozofije in poskuša pregledno prikazati različne izvore filozofskih problemov. Filozofija pri poznem Wittgensteinu ni več prispevek k človeški vednosti, temveč k človeškemu razumevanju, saj v filozofiji ne more biti nikakršnih teorij, hipotez ali razlag naravnih in družbenih pojavov. Tako razumljena filozofija ni več oblika vednosti, temveč je zgolj še metoda. Pomemben del filozofske metode predstavlja filozofska gramatika, ki je avtonomna, arbitrarna in konstitutivna, kar pomeni, da je popolnoma neodvisna od stanja stvari. Cilj filozofije ni v reševanju filozofskih problemov, temveč v njihovem razreševanju z odkrivanjem jezikovnih nesmislov in nerazumevanj, na podlagi katerih so ti nastali. V zaključku članek poskuša skicirati odgovor na pomisleke proti tako zasnovanim filozofskim raziskavam.

Ključne besede: filozofija, pomen, gramatika, filozofski problem, Wittgenstein.

Wittgensteinova revolucija v filozofiji

Revolucija v filozofiji pomeni transformacijo filozofije iz vednosti v metodo. Filozofijo lahko uvodoma orišemo z naslednjimi potezami: filozofija ni več oblika vednosti, temveč je metoda, s katero razrešujemo filozofske probleme. Filozofsko raziskavo ne zanima več tradicionalno vprašanje po resnici, temveč vprašanje po smislu. Zaradi tega se moramo v filozofiji izogibati vsakršnemu postavljanju tez, oblikovanju hipotez in teorij ter podajanju razlag. Filozofska raziskava je tako kvalitativno različna od empiričnega raziskovanja dejstev sveta; še bolj se razlikuje od stare metafizične težnje po sublimnem raziskovanju bistva in reda sveta *a priori*. Filozofijo zanima predvsem gramatika.¹

* Članek je nastal na podlagi diplomske naloge, ki je bila pod mentorstvom Boruta Cerkovnika napisana v okviru študija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

¹ Ta ni enakovredna šolski slovnici, temveč je po obsegu ožja in jo povsem primerno lahko označimo kot filozofska gramatika. Drugače rečeno: šolska slovnica je *slepa za smisel*, temeljna značilnost filozofske gramatike pa je, da upošteva vsebino.

V *Filozofskih raziskavah* najdemo naslednji, zelo pomenljiv navedek: »Delo filozofa je zbiranje spominov z določenim smotrom.« (Wittgenstein, 2014: §127) Vendar – česa se spominjamo in na kak način? Po Wittgensteinu se spominjamo, kako uporabljamo besede v vsakdanjem pomenu. Ta aspekt odlično opiše Stern: »Za Wittgensteina filozofija ni stvar spominjanja idej iz prejšnjega življenja, metafizičnega sveta, ki smo ga nekoč poznali. Namesto tega nas filozofija spominja na to, kar že vseskozi vemo, ampak težko ubesedimo: povrne nas nazaj v vsakdanjost.« (Stern, 1996: 17) Drugače povedano: *ozaveščamo* vrste izjav, v katere smo bili vpeljeni pri učenju jezika.

Wittgensteinovo pozno filozofijo je treba videti v luči kritike prevlade znanstvene metode in znanstvenega svetovnega nazora: »‘Temačnost tega časa’ lahko pripišemo čaščenju zgrešenega idola znanosti, proti kateremu je bilo njegovo delo usmerjeno od zgodnjih 1930-ih ... hotel je videti nekakšno revolucijo. Hotel je, da bi ta revolucija zavrnila znanstveni *Weltanschauung* naše dobe, ne pa, da bi ga podprla.« (Monk, 1991: 486)

Cilj filozofske metode je vsekakor razumljivost, jasnost in preglednost; od tod tudi znamenit slogan Wittgensteinove pozne filozofije: *Filozofija ni prispevek k človeški vednosti, temveč k človeškemu razumevanju*. (Hacker, 2009) Slogan in njegove konsekvence bomo skozi našo obravnavo izčrpno pojasnili, zaenkrat pa navedimo eno izmed bolj notoričnih izjav, ki s podobno močjo kot slogan povzema Wittgensteinovo pozno filozofijo: »Dopustil bom vse, dokler bom vedel, kaj dopuščam.« (Glock, 1991: 85) Vendar pa lahko to razumemo popolnoma napačno, zato na kratko pojasnimo, v kateri smeri ne gre razumeti nove metode.

V filozofiji smo vajeni, da nekdo »zagovarja svoje stališče«, »predstavlja, kako stvari so« ipd. Na podlagi takšne slike filozofije nas loči samo še korak od tega, da Wittgensteinovo filozofijo označimo za brezvsebno; morda celo za obliko skepticizma ali relativizma. V osnovi tudi ne gre za »dopuščanje razlik« oziroma za nekakšno filozofsko toleranco do drugače mislečih. Razumevanje Wittgensteinove filozofije je treba umestiti na precej bolj temeljno področje. Najprej jo je potrebno videti kot boj: »Filozofija je boj proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika.« (Wittgenstein, 2014: §109) Ta boj se dogaja na področju razumevanja oziroma smisla – ne pa resnice – in se zgodi, preden sploh lahko govorimo o kakršnem koli stališču, pa naj bo to filozofsko, znanstveno, umetnostno ali politično. Sredstva tega boja so sredstva jezika. Ne obstaja nobena univerzalna metoda, s katero bi ta sredstva lahko v celoti zajeli. Tako kot obstaja več različnih metod in ne ena, obstaja tudi več različnih oblik razlag, upravičenj in prikazov; vse to z namenom osvetlitve razumevanja. Wittgensteinova filozofija je polna različnih jezikovnih iger, obstoječih in izmišljenih, številnih metafor in analogij, ironičnih pripomb in sarkazma (predvsem glede avtorja *Logično filozofskega traktata*) ter mnogih drugih sredstev našega jezika. Klasična oblika argumentacije je zato samo ena izmed možnosti – najverjetneje niti ne poglobljena. Posledica takšne

metode je »praznost« Wittgensteinove filozofije. Ali je pozitiven prikaz oz. nekakšna splošna teorija lahko rezultat *Filozofskih raziskav*, je sporno vprašanje, ki je razdelilo mnoge eminentne interprete Wittgensteinove filozofije.

Podroben študij *Filozofskih raziskav* nam odkrije specifične lastnosti samega teksta, ki sočasno delujejo poetično, znanstveno, misteriozno, dialoško, aforistično itd. Z ene strani to spodbuja samega bralca k lastnemu premisleku² in naredi tekst za neskončen vir navdiha, z druge strani pa je tekst na nekaterih mestih brez dodatnih pojasnil in pomoči ostalih tekstov celo nemogoče razumeti. Upoštevati je treba, da so *Filozofske raziskave* rezultat šestnajstletnih razmišljanj. Paragrafi so iz različnih časovnih obdobj in si v tekstu ne sledijo kronološko. Wittgensteinova zapuščina potrjuje dejstvo, da je bil velik del paragrafov večkrat predelan, izbrisan ali pa popolnoma na novo napisan. Wittgenstein je neutrudno popravljaval in dopolnjeval paragrafe, kar pomeni, da je prav vsaka izbira besede pomembna. *Raziskave* se na prvi pogled zdijo bolj razvite od *Traktata*, vendar se nam precej hitro izkaže, da je glede izraza misli Wittgenstein še veliko bolj skop. Nekateri avtorji govorijo o mestoma aforističnem slogu pisanja, mi pa smo prepričani, da po daljšem ukvarjanju dobimo vtis, da je tekst skorajda v celoti sestavljen iz aforizmov. Celotno navidezno najneznatnejše pripombe se ponavadi izkažejo za prelomne točke pravilnega razumevanja.

Vendar pa ne moremo reči, da je razlog za obskuren in avtentičen prikaz izključno v Wittgensteinovem perfekcionizmu in ekscentrični osebnosti. Razlog je tudi v samem področju raziskave: »Ta [raziskava] namreč zahteva od nas, da široko miselno področje prepotujemo po dolgem in počez v vseh smereh.« (Wittgenstein, 2014: 7) Ko se enkrat prebijemo skozi delo, ugotovimo, da so napisane v prav takšnem slogu, kot morajo biti, saj je po našem prepričanju standardni znanstveni aparat očitno neprimeren za stvar, za katero gre v *Raziskavah*. Iz tega razloga so vse akademske študije glede svoje uspešnosti pri vodenju bralca skozi labirint jezika vnaprej omejene. Pomembno se je torej zavedati, da je razumevanje Wittgensteinove pozne filozofije odvisno od pripoznanja notranjih povezav Wittgensteinovega sloga pisanja in področja, ki ga raziskuje. Hacker izvrstno oriše področje, ki nas zanima:

Raje kot preiskovanje sklepov realistov, racionalistov ali dualistov na eni strani in primerjava teh s sklepi nominalistov, empiristov ali behavioristov na drugi strani ter tehtanju posameznih argumentov z namenom, da bi stopil na stran tistih, katerih stališča so bolj podprta, je [Wittgenstein] stremel k odkrivanju mest strinjanja med nasprotujočima si stranema, k skupnim predpostavkam obeh straneh o filozofskih problemih, ki so ga zanimali – in

² »S tem spisom drugim ne bi rad prihranil mišljenja. Temveč bi rad, ko bi bilo mogoče, koga spodbudil k lastnim mislim.« (Wittgenstein, 2014: 8)

potem je zavrnil te predpostavke. Izzval je točno tisto, za kar se je zdelo, da je onkraj debate. (Hacker, 2001: 323)

Po našem prepričanju se nadaljevanje Wittgensteinove filozofije začne, ko odločimo *Raziskave* in se resnično začnemo *vaditi* v sami metodi premišljevanja. Pomenljiv je ta navedek: »Filozofija je zdaj reducirana na stvar večšine.« (Wittgenstein, 1993: 113) Skozi tekst bomo neprestano ponavljali, da je nova metoda tisto, kar nam poskuša Wittgenstein posredovati in s katero si lahko pomagamo pri zapletih v razumevanju. Prepričani smo, da se v filozofske probleme zaplete vsak, ki uporablja jezik. Zato metoda ni omejena zgolj za filozofe po poklicu, temveč tudi za vse ostale člane jezikovne skupnosti.

Splošne poteze filozofije kot metode in ideja avtonomnosti gramatike

V tem razdelku bomo podrobneje pojasnili uvodne opredelitve filozofije in predstavili idejo avtonomnosti gramatike. Pomemben vidik bo v izpostavitvi razlik glede na znanstveno metodo:

Imeli smo prav glede tega, da naša raziskovanja ne smejo biti znanstvena. Izkušstvo, da je 'to in to mogoče misliti, in sicer v nasprotju z našimi vnaprejšnjimi mnenji' – kar koli naj bi že to pomenilo – nas ni moglo zanimati. (Pnevmatsko pojmovanje mišljenja.) In izdelati ne smemo nikakršne teorije. V našem raziskovanju ne sme biti nič hipotetičnega. Vsa razlaga mora proč, in na njeno mesto mora stopiti opis. Ta opis pa osvetljujejo oziroma mu dajejo pomen filozofski problemi. Ti seveda niso empirični, temveč se jih rešuje s pomočjo uvida v delovanje našega jezika, in to tako, da je to delovanje spoznano; v nasprotju z nagnjenjem, da bi ga razumeli narobe. Problemi se ne rešujejo z nabiranjem novih izkušenj, temveč s sestavljanjem že dolgo znanega. Filozofija je boj proti začaranju našega razuma s sredstvi našega jezika. (Wittgenstein, 2014: §109)

V filozofiji »ni teorij«. To pomeni, da ni teorij po vzoru znanstvenih teorij fizike in ostalih naravoslovnih znanosti. Uspešnost znanstvenih teorij se meri po njihovi moči »razlage« in »napovedi« (Honderich, 1995: 870–871). Razlagalna moč in napoved se vedno nanašata na podatke, ki jih dobimo skozi izkušstvo. Njuna naloga je razložiti nastanek pojavov in napovedati, kako se bodo pojavi razvrstili. Ključna naloga je torej razlaga dejstev. Dejstva sodijo v empirični svet in so kontingentna. Tako razumljena dejstva niso stvar filozofije. Naloga filozofije ni odkrivanje novih dejstev s pomočjo filozofske teorije. Filozofija tudi ničesar ne napove niti ničesar ne razloži: »Filozofija na noben način ne sme posegati v dejansko rabo jezika ... Vse pušča, kakor je.« (Wittgenstein, 2014: §124)

Če filozofija ni stvar dejstev in če filozofija ničesar ne odkriva, ne razlaga in ne napoveduje, kaj potem tvori področje raziskovanja v filozofiji? Rekli smo že, da

je temeljna orientacija filozofije v raziskavah gramatike in ne več raziskava logike in *a priori* reda sveta. Področje raziskave je torej gramatika oziroma natančneje filozofska gramatika.

Kulminacija radikalnega mišljenja gramatike je v opredelitvah: »*Bistvo* je izrečeno v slovnici.« (Wittgenstein, 2014: §371) »Kakšne vrste predmet je nekaj, pove slovnica.« (Wittgenstein, 2014: §373) »Cel oblak filozofije se zgosti v kapljico gramatike.« (Wittgenstein, 2014: II §315) Izrazito radikalno je to ubesedil Hacker: »Kar se kaže kot nujnost v svetu, ni nič drugega kot senca gramatike.« (Baker in Hacker, 2005: 97) Wittgensteinov koncept jezika je normativen; gramatika je normativna; gramatičnih stavkov tudi ne moremo ovreči na podlagi dejstev (gramatična pravila določajo pomen besed). V osnovi gre za funkcijski koncept pravil in jezika. To pomeni, da je odgovor na vprašanje, ali je nek stavek pravilo ali opis, odvisen od funkcije, ki jo ima stavek v jezikovni igri, ne pa od njegove jezikovne oblike na splošno. Isti stavek je lahko enkrat pravilo in drugič opis, odvisno od vloge, ki jo ima v jezikovni igri. Glede tega obstaja veliko primerov v znanosti, najdemo pa jih tudi v vsakdanjosti. Odličen primer je našel Kober: »Načrt arhitekta ni normativen ali deskriptiven 'sam na sebi'. Normativen je pred gradnjo in deskriptiven, ko je gradnja končana. Spremenila se je funkcija oziroma raba načrta.« (Kober, 1996: 426) Na podoben način deluje tudi Wittgensteinov primer prametra v Parizu (Wittgenstein, 2014: §50). Enkrat ga namreč lahko uporabimo kot merilo za merjenje in drugič kot navaden predmet, katerega dolžino želimo izmeriti.

Gramatika je (i) »avtonomna« (Glock, 1999: 45–50); (ii) »arbitrarna« (Glock, 1999: 150–155); (iii) »konstitutivna« (Baker in Hacker, 2005: 47–48). Kaj zdaj te določitve pomenijo? Najprej to, da gramatika ni odvisna od nobene »zunanjje dejanskosti« (Glock, 1999: 46). Kritika Avguštinske slike jezika ponazarja, da fundamentalni pomen besede ni nek dejanski predmet, temveč je najprej raba. Za kazalno definicijo se zdi, da vzpostavlja nekakšno neposredno zvezo med jezikom in dejanskostjo. Vendar pa je Wittgenstein lepo pokazal (Wittgenstein, 2014: §§27–64), da je kazalna definicija učinkovita šele, ko je jasno, kakšno vlogo ima v jeziku. Če mi nekdo poskuša razložiti primer specifične barve, s tem ko kaže na nek vzorec, moram vedeti, da beseda, ki mi jo poskuša razložiti, spada v kategorijo barv in ne na primer oblik. Wittgenstein je tudi pokazal, da imajo tako pridobljeni vzorci funkcijo standardov pravilne uporabe besede; so »paradigma« v jezikovni igri in zadevajo »naš način prikazovanja« (Wittgenstein, 2014: §50).

Gramatike na splošno tudi ni mogoče upravičiti. Kot smo že povedali, se gramatika giblje na področju smisla in ne resničnosti. Nesmiselno je dokazovati »resničnost« nekega pravila. Pravilo tudi ne more biti pravilno ali napačno. Pravilo je nekaj bolj fundamentalnega, kajti pravilo ima smisel, če določa pravilno uporabo nekega izraza, s katero lahko šele naknadno povemo nekaj smiselnega o stanjih stvari. Da redni del nogometne igre traja 90 minut, ni stvar odkritja, temveč je

delna razlaga pomena nogometne igre. Nima smisla opravljati terenskega dela in obiskovati nogometne tekme z namenom, da bi ugotovili, če bodo res trajale 90 minut. To pa tudi ne pomeni, da tekma ne more trajati manj kot 90 minut, kar je ilustracija vidika, da so pravila avtonomna tudi v tem smislu, da nimajo nobene kavzalne moči, čeprav določajo pomen.

Da je gramatika arbitrarna, pomeni, da je vsak simbolizem v »osnovi dober« kot kateri koli drug. Vendar pa vseeno prihaja do sprememb. Zakaj? Rekli smo že, da gramatičnih pravil ne moremo ovreči na podlagi novih odkritij. Razloge za spremembo pravil je navedel Glock: »Opustitev gramatičnih stavkov lahko motivirajo teoretski premisleki, ki segajo od novih izkušenj do enostavnosti, plodnosti ali čiste [*sheer*] lepote.« (Glock, 1999: 133)

Z orisom področja gramatike smo pokazali, zakaj v filozofiji ne more biti teorij po vzoru empiričnih znanosti in kaj pomeni izraz »filozofska gramatika«.

V filozofiji tudi »ni razlag«. Ta negativna opredelitev je spet uperjena v razločitev filozofske pojasnitve od znanstvene razlage. Filozofska pojasnitev je strukturirana drugače od znanstvenega ideala deduktivno-zakonskih in induktivno-statističnih razlag. Na podlagi pojasnitve, zakaj v filozofiji ni teorij, je tudi očitno, zakaj filozofska pojasnitev tudi ne spada pod t. i. nepopolne znanstvene razlage, kot so na primer funkcijska oziroma »teleološka znanstvena razlaga« (Honderich, 1995: 868). Ponovimo z Wittgensteinom: »Vsa *razlaga* mora proč in na njeno mesto mora stopiti opis.« (Wittgenstein, 2014: §109) »Filozofija pač vse samo postavi pred nas in ničesar ne razlaga ali izpeljuje.« (Wittgenstein, 2014: §126)

Zakaj v filozofiji »ni hipotez«? Lahko se vprašamo tudi drugače: zakaj v gramatiki ni hipotez? Zakaj ne moremo napovedati nekega pravila? Hacker to pojasni na primeru usposobljenega igralca šaha, ki ne postavlja hipoteze, v katero smer in za koliko polj se lahko premika kraljica (Baker in Hacker, 2005: 295). Filozofija je stvar spominjanja in vsako odstopanje od smisla je ena ali druga oblika nesmisla.

Navedimo še dva izrazito kontroverzna paragrafa, ki sta nekatere popolnoma šokirala: »Raziskava pritegne tvojo pozornost na dejstva, ki jih poznaš prav tako dobro kot jaz, ampak si jih pozabil ali vsaj niso ta hip v tvojem vizualnem polju. So trivialna dejstva. Ne bom rekel nič takšnega, čemur je možno oporekati. In če bo kdor koli oporekal, bom to opustil in povedal nekaj drugega.« (Wittgenstein, 1976b: 22) Poleg tega še bolj bizarno:

Bistveno je to, da ti ne morem povedati ničesar o naravni zgodovini jezika, niti ne bi imelo to kakšne posebne razlike. Glede vseh vprašanj, o katerih razpravljamo, nimam mnenja; in četudi bi ga imel in ne bi bilo skladno s tvojimi mnenji, bi to takoj opustil zavljo argumenta, saj ne bi igralo pomembne vloge za našo razpravo. Neprestano se gibljemo znotraj področja, kjer imamo vsi enaka mnenja. Vse, kar ti lahko dam, je metoda; ne morem te naučiti nobenih novih resnic. (Wittgenstein, 1979: 97)

Kljub temu imamo nek intuitiven občutek, da tudi z novo metodo prihajamo do nekih novih spoznanj: »Kljub temu *bomo spoznali stvari, za katere prej nismo vedeli.*« (Hacker, 2015: 46) Kako je to možno in kaj to pomeni? Ključen pojem zdaj predstavlja *ovedenje*. Tisto, kar »izvemo« s pomočjo filozofske metode, so »poteze našega načina prikaza«. Forma filozofskega spoznanja tako ni več odkritje dejstev ali resnice, temveč *ovedenje* naše forme prikaza: »Ovedenje [*realization*] je vrsta kognitivne dojemljivosti, ki je posledica zbiranja stvari, ki jih že poznamo, in zagrabitve posledic, ki jih prej nismo opazili.« (Hacker, 2015: 46) Ovedenje pomeni preprosto to, da se v naši formi prikaza znajdemo, kar pomeni dalje, da smo se rešili vpliva filozofskega problema oziroma to, da je filozofski problem popolnoma izginil.

Opredelitev filozofskega problema in prikaz različnih izvorov filozofskih problemov

V tem razdelku se bomo posvetili različnim manifestacijam in izvorom filozofskih problemov. Wittgenstein v *Filozofski gramatiki* pravi: »Filozofija ni nič drugega kot filozofski problemi.« (Wittgenstein, 1974: 193) Na začetku povejmo, da niti Wittgenstein niti noben kasnejši interpret Wittgensteinove filozofije ni navedel nikakršnega dokončnega sistematičnega prikaza filozofskih problemov. Mislimo, da za to obstajajo »notranji razlogi«.

Filozofski problemi preprečujejo prikaz zaradi svoje dinamične narave. Ta jim omogoča, da isti problemi zavzamejo različne izrazne oblike in, obratno, iste izrazne oblike porajajo različne probleme; poleg tega nastajajo novi filozofski problemi, stari pa so pozabljeni. Zaradi tega imajo ene generacije težave s takšno izrazno obliko, spet druge generacije imajo težave s popolnoma drugimi oblikami. Drugi razlog, ki dela takšen prikaz celo za nezaželen, je povezan z nevarnostjo, da postanemo preveč samozavestni glede našega prikaza. Preveliko samozadovoljstvo povzroča nezadovoljivo obravnavo filozofskih problemov. Težave se pojavijo, ko interpretiramo nek nov filozofski problem z zastarelimi in neprimernimi izrazi. Zadeva pa postane problematična, če filozofski problem nasploh spregledamo, gremo mimo njega in ga pustimo, da deluje v ozadju kot skrita analogija, slika ali model mišljenja. Takšni filozofski problemi ponavadi postanejo del družbene realnosti. Prejmejo številne različne izrazne načine in oblikujejo mišljenje v umetnosti, znanosti, vsakdanjosti, politiki in na vseh drugih ravneh družbene realnosti. Za obravnavo teh problemov je potreben precejšen napor, zato lahko preteče tudi več stoletij, da se jih sploh formulira kot problematične.

V nadaljevanju se bomo lotili bolj podrobnih določitev filozofskega problema. Navedimo nekaj pomenljivih opredelitev, ki podpirajo idejo, da so filozofski problemi konceptualne narave: »Filozofski problem je zavest nereda (motnje) v naših pojmi in je lahko rešen s tem, da jih spravimo v red.« (Wittgenstein, 2013: 421) »Filozofski problem se zdi nerešljiv. Dokler ne vidimo, da povzroča bolezen, ki

tiči v naši formi prikaza.« (Wittgenstein, 2019a: 110) »Filozofski problem nastaja točno zaradi tega, ker se ne spoznamo na slovnico našega načina izražanja.« (Wittgenstein, 2019b: 90) Filozofski problem je psevdoproblem; zanj ne obstaja nobena rešitev, temveč zgolj *razrešitev*: »Problemi se raztopijo v dejanskem pomenu besede – kot kocka sladkorja v vodi.« (Wittgenstein, 1993: 183) Razrešitev problema od nas zahteva, da prikažemo, kako je zgrajen na osnovi zmedenih in zavajajočih slik, na neustreznih modelih ipd. S takšnim prikazom filozofski problemi »popolnoma izginejo« (Wittgenstein, 2014: §133).

Ne bo odveč, če poudarimo tudi naslednji vidik filozofskega problema: »Rešujejo se problemi (odpravljajo težave), ne pa *en* problem.« (Wittgenstein, 2014: §133) To pomeni, da se vedno ukvarjamo z neko *vrsto* problemov, ne pa z enim posameznim problemom. Problematična je vrsta izjav, prepričanj, modelov in slik, s katerimi pristopamo do pojavov. Rešitev je v tem, da izgine cela skupina izraznih oblik, ne pa eno samo vprašanje. S tem je povezana tudi neka notranja težava našega teksta. Ne moremo namreč vnaprej izdelati nekega generičnega filozofskega problema, ki bi *zagrabil* vsakega bralca, kajti bralec se mora sam znajti in občutiti kot »ujetnik« filozofskega problema (Wittgenstein, 2014: §115). Spomnimo se, da smo filozofskim problemom izpostavljeni vsi, ki smo del neke jezikovne skupnosti.

Kako nastanejo filozofski problemi? »Filozofski problemi namreč nastanejo, ko gre jezik na počitnice.« (Wittgenstein, 2014: §38) Filozofski problemi nastanejo torej, ko jezik »praznuje«, »ko ne dela«, »kadar gre na počitnice«. V *The Big Typescript* je metafora razložena: »S filozofskimi problemi se v praktičnem življenju ne srečamo (tako kot s problemi naravoslovja), temveč šele ko se pri tvorbi stavkov pustimo zapeljati določenim analogijam, ne pa praktičnemu namenu.« (Wittgenstein, 2013: 427) V praktičnem življenju delujemo z nekim namenom, ki usmerja naše delovanje, zato v njem ne moremo naleteti na filozofski problem – samo dejstvo neprestano razvijajočega se življenja preprečuje nastanek filozofskih problemov. Wittgenstein karikira filozofsko »spekulativno« situacijo:

To je povezano s pojmovanjem imenovanja kot tako rekoč okultnega procesa. Imenovanje se pojavi kot nenavadna povezava besede in predmeta. – in takšna nenavadna povezava v resnici obstaja, kadar namreč filozof, da bi ugotovil, v čem je odnos med imenom in imenovanim, bolšči v predmet pred sabo in pri tem nešteto krat ponovi ime ali tudi besedo 'to'. Filozofski problemi nastanejo, ko gre jezik na počitnice. In tu si vsekakor lahko domišljamo, da je imenovanje nekakšno izredno duševno dejanje, skorajda krst predmeta. In tako lahko tudi besedo 'to' tako rekoč rečemo predmetu, ga s tem nagovorimo – nenavadna raba te besede, ki se verjetno pojavlja le pri filozofiranju. (Wittgenstein, 2014: §38)

Pomembna lastnost našega jezika je, da zavaja. Jezik zavaja zaradi zavajajočih potez slovnice jezika. Zavajajoče poteze slovnice našega jezika umeščamo v kon-

flikt med »površinsko slovnico« in »globinsko slovnico« (Wittgenstein, 2014: §664). Priznati moramo, da sta izraza nekoliko neposrečena, kajti zbuja vtis, da gre za ponovitev tradicionalnega mišljenja bistva, ki naj bi bilo skrito in ga je treba z analizo šele odkriti. Takšno tradicionalno mišljenje je bilo prevladujoče v *Traktatu*. Njegova naloga je bila z logično analizo razkriti logično obliko stavkov, ki se skriva pod površjem zavajajočih izrazov naravnega jezika, in s tem doseči »pravilen logičen pogled³« (Wittgenstein, 1976a: 4.1213). Vendar pa je zdaj raziskava zaobrnjena: »... tisto, kar je morda skrito, nas ne zanima« (Wittgenstein, 2014: §126). V čem je torej razlika med »površinsko« in »globinsko« slovnico? To vprašanje je v resnici temeljno vprašanje Wittgensteinove filozofije in ne velja samo za njegovo pozno filozofijo, temveč tudi za zgodnjo, zato bomo tu zaradi daljnosežnosti vprašanja ponudili samo formalni odgovor. Formalen je zato, ker ne razloči med dvema v temelju različnima odgovoroma, in sicer med odgovorom *Traktata* in odgovorom *Raziskav*. »Površinska« slovnica je slovnica, kot jo poznamo iz šolskih klopi. Zastopa »to, kar se pri rabi določene besede neposredno vtisne v nas ... tisti del njene rabe – bi lahko rekli – ki ga lahko dojamemo z ušesi« (Wittgenstein, 2014: §664). »Globinska« slovnica pa je tisto, za kar pravimo, da zajamči smisel nekega stavka in ga tudi (delno) naredi za smiselnega: »‘Globinska’ slovnica postavlja bolj restriktivne pogoje upravičenih kombinacij besed kot ‘površinska’ slovnica.« (Baker, 2007: 74) Takšna formalna razlika je za nas dovolj.

Naša naloga je zdaj v tem, da poskusimo prikazati različne izvore filozofskih problemov. Pri takšnem prikazu se bomo precej opirali na Hackerja, v nekaterih primerih pa se bomo obrnili tudi na Glocka. Najbolj splošno filozofske probleme delimo na tiste, ki izhajajo iz zavajajočih potez slovnice našega jezika⁴ in tiste, ki izhajajo iz nejezikovnih področij kulture in človeške narave.

³ Pojmovanje prevajamo s *pogledom*, kar je vsebinsko bližje angleškemu prevodu *correct logical point of view*.

⁴ Na podlagi tega se lahko dokopljemo do sklepa, da so filozofski problemi izključno jezikovni problemi. To verjetno velja za *Traktat*: »Vsa filozofija je ‘kritika jezika’.« (Wittgenstein, 1976a: 4.0031) Filozofija v *Traktatu* sicer je kritika jezika, medtem ko za filozofijo po prelomu s *Traktatom* to velja v omejenem smislu. Ne drži, da so po Wittgensteinu vsi filozofski problemi jezikovne narave, kajti področju jezika se zdaj pridružijo še nejezikovna področja, ki imajo včasih odločilno vlogo pri nastanku filozofskih problemov.

A. Problemi, ki izhajajo iz zavajajočih potez slovnice našega jezika

1. Izrazi z različnimi rabami izgledajo podobno, medtem ko izrazi s podobnimi rabami izgledajo različno.

Najpomembnejši primeri te vrste izrabljajo podobnosti stavčne oblike empiričnih in gramatičnih stavkov: nekaj izgleda kot opis, vendar je v resnici pravilo. To je možno zato, ker razlika med empiričnim in gramatičnim stavkom ne leži v stavčni formi, temveč v rabi stavka. Ali je stavek pravilo ali ne, je torej odvisno od uporabe. Ko pokažemo na vzorec in rečem »to je zelena«, je nejasno, ali smo podali opis stanja stvari ali zgolj navedli pravilo za pomen zelene barve. Na podlagi tega lahko nastane spor, ali je nekaj zeleno ali ni, ko se prepiramo glede vzorca in ena stran trdi, da to ni skladno z vzorcem zelene, druga stran pa trdi, da to je vzorec zelene. Ker ne ekspliciramo rabe, ne moremo najti izvora problema.

- a) Navedimo naslednje uporabe glagola imeti: »imeti ženo«, »imeti avto«, »imeti psa«, »imeti otroka«. Vse to so primeri različne uporabe glagola imeti, ki pa se na prvi pogled zdi podobna. Jasno je, da sta si izraza »imeti ženo« in »imeti otroka« bližje kot izraza »imeti psa« in »imeti avto«. »Imeti avto« izraža odnos do lastnine, medtem ko »imeti ženo« izraža odnos do osebe. Lahko smo lastniki avtomobila, ne moremo pa biti lastniki žene. »Imeti otroka« in »imeti psa« sta si podobna v tem smislu, da smo zanju kot odrasle osebe odgovorni, vendar pa spet ne moremo biti lastniki otroka tako, kot smo lahko lastniki psa. Na podoben način sta si sorodna tudi izraza »imeti avto« in »imeti psa«. Ker imamo opraviti z vsakdanjimi izrazi, ni bilo težko potegniti razlike, s katerimi se vsi strinjamo. Zdaj pa poskušajmo potegniti podobne razlike med naslednjimi izrazi: »imeti boga«, »imeti duha«, »imeti razumevanje«, »imeti resnico« in »imeti bolečine«. Vidimo, da naloga ne bo enostavna, čeprav so ti izrazi vsakdanji, prav tako kot tisti, ki smo jih obravnavali pred njimi. Z lahkoto bi morali potegniti razlike.
- b) Na tej podlagi se dalje dokopljemo do napačnih sklepov. Pravimo na primer, da je duh substanca, da so matematični odnosi opisi razmerij med števili, da stavki gramatike zrcalijo apriorno strukturo sveta. Na podlagi napačnega sklepa potem o stvari zastavljamo napačna vprašanja; v to skupino sodijo Rylove kategorične napake: univerza ni še ena stavba poleg knjižnice in moštveni duh ni še en igralec na igrišču poleg ostalih (Ryle, 1949: 18).

2. Ker je del neke jezikovne igre podoben delu druge jezikovne igre, projiciramo lastnosti ene na drugo in ne prepoznamo, da nista med seboj analogni (homologi).

- a) Rečemo na primer, da »smo gotovi, da bo padal dež«, da »smo gotovi, da je $324 \times 345 = 111.780$ « in da »smo gotovi, da svet obstaja že dalj časa«. Na podlagi tega mislimo, da gre v teh primerih samo za razlike v stopnji gotovosti, da je gotovost rabljena konsistentno in enakovredno, vendar gre za premike v samem pojmu oziroma pravilih jezikovnih iger in rabah izraza gotovosti, evidencah za mojo gotovost itd.
- i. Če rečemo, da smo gotovi, da bo padal dež, potem to izraža neko napoved, ki se nanaša na stanje stvari v prihodnosti. Glede tega lahko v različnih kontekstih navajamo različne evidence: rečemo, da smo spremljali vremensko napoved, da z vzhoda prihajajo oblaki, da čutimo »trganje po nogah«. Če smo vremenoslovci, potem ti razlogi ne bodo delovali na isti način.
- ii. Če rečemo, da smo gotovi, da je » $324 \times 345 = 111.780$ «, potem to ne pomeni stopnje prepričanja glede matematičnih pravil množenja števil. Če rečemo, da smo gotovi, da je » $324 \times 345 = 111.780$ «, to pomeni, da zaupamo v svoje sposobnosti, da smo nalogo rešili pravilno. Za evidenco lahko uporabimo računalnik, drugačne tehnike množenja ali pa neskončno ponavljamo isto tehniko, da se res prepričamo, če računamo vsakič isto ali vsakič drugače. Gotovost, da je računalnik pravilno izračunal izraz, je spet drug tip gotovosti.
- iii. Reči, da smo gotovi, da »svet obstaja že dalj časa«, je problematično. Po eni strani se zdi, da je stavek podoben stavku »včeraj je deževalo«, da se nanaša na stanje stvari in je zato opis, po drugi strani pa funkcionira kot pravilo. Omenimo, da so to posebni tipi stavkov, ki predstavljajo standarde racionalnosti in sodijo v sliko sveta. S temi stavki se je Wittgenstein ukvarjal v delu *O gotovosti*. To so izredno zanimivi primeri, vendar je tukaj za nas pomemben sklep, da gotovost v tem primeru predstavlja standard racionalnosti, ki ne potrebuje dokazov.
- b) Dober primer za prikaz projiciranja lastnosti ene jezikovne igre na drugo so pojmi družinskih podobnosti. Nogometna igra med odraslimi in otroki v nedeljo popoldan nosi pomembno razliko glede na nogometno igro v končnicah svetovnih prvenstev. Gre za vprašanje projekcije tekmovalnosti in odrasli ponavadi izberejo stopnjo tekmovalnosti, ki je primerna za otroke, vendar še vedno ohranja igro zanimivo. V tem primeru se zdi popolnoma enostavno potegniti razliko med obema nogometnima igrama. Poskusimo zdaj potegniti razlike in podobnosti med filozofskim in znanstvenim raziskovanjem – nad nami vseskozi bdi nevarnost, da bomo lastnosti ene in druge med seboj pomešali.

3. Filozofski problemi nastanejo tudi z napačno uporabo popolnoma pravih slik.

- a) Pri tem gre za metafore, ki pa jih na primer uporabimo v dobesednem pomenu. Vzemimo za primer tezo, da je »mišljenje proces, ki se lahko odvije bliskovito hitro«; Wittgenstein je našel odličen primer za ilustracijo bliskovitega mišljenja in mislečega govora: » ... v prvem primeru [se] urni mehanizem tako rekoč odvije z enim sunkom, v drugem pa preko ovir besed korak za korakom.« (Wittgenstein, 2014: §318) To lahko predstavlja vsem znano »hevreka« ugotovitev. Vsem je tudi znano, da v večini primerov ni šlo za mišljenje, temveč za preveliko navdušenost nad možno rešitvijo, ki se je po premisleku izkazala za napačno. Kakor koli že, zgodi se lahko tudi to, da ta preblisk postane realna rešitev problema. Kaj se takrat dogaja? Wittgenstein odgovarja: »Bliskovita misel je do izrečenega lahko v takem razmerju kot algebraična formula do niza števil, ki ga izpeljem iz nje.« (Wittgenstein, 2014: §320) Bliskovita misel – tukaj se koncept mišljenja približa uvidu – predstavlja nekakšno abstrakcijo kompleksnega problema; rečemo, da se nam je posvetilo v trenutku; je poenostavitev, s katero enostavno rešimo nek težek problem (v Wittgensteinovem primeru smo našli formulo, po kateri lahko izračunamo niz števil). Kot smo videli, nima to nobene povezave s hitrostjo nekega procesa, saj gre zgolj za metaforo.
- b) *Izvor filozofskih problemov je tudi obsesija z določeno jezikovno obliko.* Primer tega je ena splošna oblika stavka v *Traktatu*: z nečim je tako in tako. To bi bilo pravilno, če bi imel stavek samo eno funkcijo, namreč, kako je s stanjem stvari, vendar z »našimi stavki počenjamo vse mogoče« (Wittgenstein, 2014: §27).

B. Filozofski problemi, ki izvirajo iz *nejezikovnih področij*

1. *Kultura* – odnos med filozofijo, znanostjo, umetnostjo in religijo

Klasičen primer je *z gledovanje* filozofije po matematičnih znanostih ali naravoslovnih znanosti. Takšni zgledi generirajo ideje, da *mora* filozofska raziskava priskrbeti teorijo, razlage pojavov ipd. Na podlagi takšnih zgledov se na primer pojavi ideja, da ne moremo konceptualizirati drugačne razlage od tiste, ki je utemeljena na pojmu kavzalnosti.

2. Človeška narava – splošna naravnost človeka

- Stremljenje k *splošnosti*
- Stremljenje k *enotnosti*
- Stremljenje k *definicijam*
- Potreba po *razlagi* pojavov
- Iskanje *nujnosti*
- Tendencia k *izgradnji* mitov

Zaključek

Še enkrat poudarimo, da takšna razdelitev ni popolna in da je bil njen namen prikazati predvsem razvejanost in pestrost filozofskih problemov. Če poskušamo nek filozofski problem strpati v eno kategorijo, bomo hitro ugotovili, da ne bo šlo. Takšna ugotovitev pa nas tudi pripelje do spoznanja, da to razvrščanje in naštevaje ne predstavlja različnih *vrst* filozofskih problemov, temveč različne *poteze* filozofskih problemov. Stari klasični filozofski problemi, ki so prišli do izraza tudi v *Traktatu*, spadajo pod vse naštete kategorije hkrati, kajti izražajo človeška nagnjenja in težnje, so del kulture in slonijo na zavajajočih načinih delovanja slovnice našega vsakdanjega jezika. Zadeli smo bistvo, če smo ugotovili, da je filozofski problem pojem z več centri variacij: v zavajajočih potezah slovnice jezika, človeški kulturi in človeški naravi. Šele skozi analizo je potem od primera do primera delež različno porazdeljen.

Na koncu pa se nam zastavi pomembno vprašanje: kaj smo pridobili z raziskavo? Zakaj se je smiselno ukvarjati z Wittgensteinom, ko v resnici ne izvemo nič novega? Predstavljamo si lahko tudi pomisleke, ki gredo v smeri, da je Wittgenstein nezanimiv za filozofijo, saj ne predstavlja nikakršnih zanimivih teorij. Wittgenstein tudi ne zagovarja nikakršnega stališča o ničemer. Kako bi se to lahko komu zdelo zanimivo, ko pa je domnevno bistven element filozofije argumentacija lastnih prepričanj? Wittgenstein celo pravi, da bo na mestu opustil stališče, če se z njim ne bomo strinjali. Kakšen filozof je to, če ni pripravljen braniti svojih prepričanj? Po vsem tem se nam Wittgenstein lahko izkaže za skeptika in relativista. Kakšna je vrednost filozofske metode, če je neracionalna, skeptična in relativistična? Znotraj takšne filozofije je vse možno. Če pa je vse možno, potem to ni prava filozofija. Zakaj bi nas tudi zanimala takšna filozofija, ki samo podira in ničesar ne zgradi? Lahko bi tudi rekli, da od filozofa pričakujemo vednost, ki je pa na žalost pri Wittgensteinu ne najdemo. Če nas kdo vpraša, o čem govori Wittgenstein, za kaj gre Wittgensteinu, mu tega ne moremo povedati na jasen način.

To predstavlja najsplošnejše pomisleke proti Wittgensteinovi filozofiji. Naše osrednje stališče je, da pogoj možnosti razumevanja *Raziskav* še vedno ostaja isti: *to je izkustvo ujetosti v filozofski problem*. Če tega nismo nikoli izkusili, potem enostavno ne moremo videti vrednosti Wittgensteinove pozne filozofije. Očitek,

da je Wittgensteinova pozna filozofija brez vsebine, je zato na mestu, vendar pa je potrebno razumeti, zakaj je brez vsebine in videti vrednost v tem.

Raziskave od bralca terjajo osebno vpletenost. Ne glede na to, kako se je Wittgenstein trudil potegniti ločnico med profesionalnim delom v filozofiji in osebnim življenjem, je ta ostala neizpolnjena. Temeljna zagata, ki jo vidimo znotraj Wittgensteinove filozofije, je v tem, da ne moremo posplošiti metode. Wittgensteinove metode ni možno formalizirati na način, kot je možno formalizirati znanstveno metodo. To je najbolj jasno razvidno v prejšnjem razdelku, v katerem smo obravnavali filozofski problem.

Nekdo bi lahko sklepal, da je najboljši filozof človek z ulice, saj prav on najbolj uporablja besede v vsakdanjem pomenu. Vendar je to v nasprotju z Wittgensteinovo filozofijo, kajti običajno znamo pravilno uporabljati besede, toda nimamo preglednega prikaza nad *rabo* le-teh. Prav zaradi vsakdanjosti je tako težko videti trivialnosti, ki nam omogočajo, da se pri filozofiranju ustavimo. Poleg tega smo v vsakdanjosti *dovzetni* za različne stranpote, po katerih nas vodi labirint jezika. Glede tega smo v članku navedli ogromno primerov. Izrazito pomemben je tudi zadnji razlog za filozofsko raziskavo: ni dovolj to, da zgolj prepoznamo nesmiselno rabo izraza, temveč moramo znati pojasniti tudi *izvor* nesmisla. Šele ko znamo pojasniti izvor, ga lahko obvladamo.

V članku smo podrobno razvili Wittgensteinov pojem filozofije ter sistematično predstavili filozofske probleme, ki tvorijo področje filozofske raziskave, kolikor je takšno početje stvar dopuščala. Izrisali smo predvsem razvejanost problemov in poudarili, da gre samo za enega izmed možnih prikazov, ne pa tudi edinega in dokončnega.

The Standard Interpretation of Wittgenstein's Concept of Philosophy

The article presents Wittgenstein's concept of philosophy and a surveyable representation of different origins from which philosophical problems emerge. Wittgenstein's later philosophy is not a contribution to human knowledge but to human understanding because, in philosophy, there is no room for theories, hypotheses, or explanations of natural and social phenomena anymore. In this sense, philosophy cannot consist of knowledge but is transformed into a method. An essential part of the philosophical method is philosophical grammar, characterized as autonomous, arbitrary, and constitutive. This means that it is entirely independent of how things are. The aim of philosophy is not to solve philosophical problems but to resolve them through the discovery of linguistic nonsense and misunderstandings from which they emerge. In the last section, the article tries to sketch an answer to criticism of the philosophical investigations conceived in this way.

Keywords: philosophy, meaning, grammar, philosophical problem, Wittgenstein.

Literatura

- Baker, G. (2007). »Wittgenstein's 'Depth Grammar'«. V Morris, J. K. (ur.), *Wittgenstein's Method: Neglected Aspects*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, str. 73–91.
- Baker, G. in Hacker, P. M. S. (2005). Wittgenstein: Understanding and Meaning: Volume 1 of an Analytical Commentary on the Philosophical Investigations, Part I: Essays. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Glock, H.-J. (1991). »Philosophical Investigations Section 128: 'Theses in Philosophy' and Undogmatic Procedure«. V Glock, H.-J. in Arrington, R. (ur.) *Wittgenstein's Philosophical Investigations*, New York: Routledge, str. 69–88.
- Glock, H.-J. (1999). *A Wittgenstein dictionary*. Oxford: Blackwell Reference.
- Hacker, P. M. S. (2001). »Philosophy«. V Glock, H.-J. (ur.), *Wittgenstein: A Critical Reader*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, str. 322–348.
- Hacker, P. M. S. (2009). »Philosophy: A Contribution, not to Human Knowledge, but to Human Understanding«. *Cambridge: Royal Institute of Philosophy Supplements*, str. 129–153.
- Hacker, P. M. S. (2015). »Some Remarks on Philosophy and on Wittgenstein's Conception of Philosophy and Its Misinterpretation«. *Argumenta*, 1, str. 43–58.
- Honderich, T. (1995). *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Kober, M. (1996). »Certainties of a World-Picture: The Epistemological Investigations of On Certainty«. V Sluga, D. H. (ur.), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 411–441.
- Monk, R. (1991). *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*. London: Penguin Random House.
- Ryle, G. (1949). *The Concept of Mind*. London: Hutchinson.
- Stern, D. G. (1996). *Wittgenstein on Mind and Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1974). V Rhees, R. (ur.), *Philosophical grammar*, Oxford: Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1976a). *Logično filozofski traktat*. Prevedel Jerman, F. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wittgenstein, L. (1976b). V Diamond, C. (ur.), Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics: Cambridge, 1939 from the Notes of R.G. Bosanquet and Others, Sussex: Harvester Press.

Wittgenstein, L. (1979). V Ambrose, A. (ur.), *Wittgenstein's lectures: Cambridge, 1932–1935*, New York: Rowman and Littlefield.

Wittgenstein, L. (1993). V Klagge, J. C. in Nordmann, A. (ur.), *Philosophical Occasions*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Wittgenstein, L. (2013). V Luckhardt, C. G. in Aue, M. E. (ur.) *The Big Typescript*, Oxford; Chichester: Wiley-Blackwell.

Wittgenstein, L. (2014). *Filozofske raziskave*. Prevedla Strniša, E. Ljubljana: Krtina.

Wittgenstein, L. (2019a). V Pichler, A. (ur.), *Wittgenstein Nachlass MS-115*. (Dostopno na :<http://wab.uib.no/transform/wab.php?modus=opsjoner>.)

Wittgenstein, L. (2019b). V Pichler, A. (ur.), *Wittgenstein Nachlass MS-152*. (Dostopno na :<http://wab.uib.no/transform/wab.php?modus=opsjoner>.)